

Kijowski, Jerzy

Ostrołęka w okresie od lipca 1944 roku do stycznia 1945 roku - wyzwolenie miasta przez Armię Radziecką

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 10, 170-175

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jerzy Kijowski

OSTROŁĘKA W OKRESIE OD LIPCA 1944 ROKU DO STYCZNIA 1945 ROKU - WYZWOLENIE MIASTA PRZEZ ARMIEJ RADZIECKĄ

Trwał już piąty rok wojny i okupacji. 23 czerwca 1944 roku Armia Czerwona rozpoczęła na Białorusi strategiczną operację zaczepną, oznaczoną kryptonimem „Bagration”, wymierzoną w niemiecką grupę „Armii Środek”.

Zgodnie z dyrektywą Kwatery Głównej Armii Radzieckiej z dnia 28 lipca 1944 roku, głównym zadaniem wojsk II Frontu Białoruskiego i prawego skrzydła I Frontu Białoruskiego, było osiągnięcie w sierpniu linii Narwi i uchwycenie na jej prawym brzegu przyczółków w rejonie Łomży, Ostrołęki, Różana i Pułtuska.¹

Realizując tę dyrektywę, dowódca II Frontu Białoruskiego gen. płk G. Zacharow i dowódca I Frontu Białoruskiego marszałek K. Rokossowski, postanowili wznowić natarcie w drugiej połowie sierpnia. Dowódca II Frontu zdecydował wykonać główne uderzenie w kierunku: Zambrów, Śniadowo, Ostrołęka i do dnia 25 sierpnia opanować, 49 armia - Nowogród 3 armia - Ostrołękę i Różan.² Natomiast dowódca I Frontu Białoruskiego postanowił 48 armią uderzyć w kierunku Ostrów Mazowiecka - Przetycz, w celu uchwycenia przyczółków na południowy wschód od Różana. Obronę w pasie działań obydwu frontów radzieckich na wymienionym obszarze, organizowała 2 Armia Niemiecka Grupy Armii „Środek”. Dowództwo niemieckie przywiązywało w tym czasie wielką wagę do utrzymania linii Narwi. W końcu lipca 1944 roku Oberkommando der Wehrmacht /OKW/ wydało rozkaz przygotowania umocnień obronnych. Nazwane zostały one pozycją - „Wisła - Prusy Wschodnie” i znajdowały się na rubieży: Suwałki, Augustów, Grajewo, Osowiec, Wizna, dalej między Łomżą a Ostrołęką na południe od Narwi, następnie wzdłuż Narwi i Bugo-Narwi do Zegrza.³

Już od miesiąca lipca Niemcy, przygotowując operacyjnie przedmoście w rejonie Łomża - Ostrołęka, przystąpili do intensywnych prac inżynieryjno-

¹ Dyrektywa Kwatery Głównej Naczelnego dowództwa Armii Czerwonej nr 220162 z 28 lipca 1944 r., za T. Sawickim, Front wschodni a powstanie warszawskie, Warszawa 1989 r., s. 28

² K. Sobczak, Operacja mazowiecko-mazurska 1944 - 1945, Warszawa 1967 r., s. 66

³ W. Wołoszyn, Na warszawskim kierunku operacyjnym, Warszawa 1964 r., s. 84

saperskich na dalekich i bliskich przedpolach Narwi.⁴ Ostrołęka opasana została dwoma pierścieniami umocnień polowych oraz zaporami inżynieryjnymi. Znalazła się tam m.in. gęsta sieć transzei, osłoniętych zaporami z drutu kolczastego. Zewnętrzny pierścień biegł na przedpolach miasta a wewnętrzny okalał bezpośrednio Ostrołękę. Prace rozpoczęto z wielkim rozmachem, angażując do nich, obok licznych jednostek saperskich i budowlanych, również robotników polskich. Cywilną ludność, w wieku od 14 do 60 roku życia, spędzano siłą a próby ucieczki z tych robót były surowo karane.⁵

Założę niemieckiego węzła obrony w Ostrołęce stanowiły, 11 Pułk Piechoty 14 Dywizji oraz 88 Pułk Ochrony. Stacjonował on w Wojciechowicach w koszarach V Pułku Ułanów Zasławskich.

21 sierpnia, zgodnie z ustalonymi planami operacyjnymi, wojska I i II Frontu Białoruskiego wznowiły natarcie. Armia pod dowództwem gen. lejtn. I. Griszyina i III Armia pod dowództwem gen. płk A. Gorbatawa, wspierane przez 4 Armie Lotniczą, 22 sierpnia opanowały Zambrów i skierowały się w stronę Ostrołęki, Łomży i Nowogrodu. W tym czasie 48 Armia gen. por. P. Romanienki, po zaciętych walkach nad Bugiem i na przedpolach Ostrowi Mazowieckiej, która została zajęta 28 sierpnia, skierowała się na Różan, Przetycz i Pasieki. Również 28 sierpnia czołowe oddziały radzieckie wkroczyły na południowy obszar powiatu ostrołęckiego, wychodząc na linię: Piski, Kleczkowo /gm. Troczyn/ i Goćły /gm. Czerwin/ wyzwalając m.in. Czerwin, Brok i Piski.⁶

Im bliżej Narwi, tym hitlerowcy stawiali bardziej zaciepły opór, wykorzystując rozbudowane tu umocnienia. Równocześnie rozpoczęła się ewakuacja zamieszkujących Ostrołękę Niemców, której początek miał miejsce w pierwszych dniach sierpnia. Opuszczali miasto urzędnicy, kierownicy zakładów przemysłowych i właściciele sklepów wraz z rodzinami. Wśród uciekających znaleźli się m.in.: starosta /Landrat/ ostrołęcki - Paltinat, szef ostrołęckiego gestapo - Henze, szef żandarmerii - Faltin, kierownik polityczny /kreisleiter/ NSDAP - Templin i burmistrz Ostrołęki Hans Martin.⁷

Tuż przed ucieczką żandarmeria niemiecka aresztowała 12 mężczyzn z 4 kurpiowskich wsi: Kierzek, Zawady, Kopaczyska i Oborczyńska. W dniu 3 września zostali oni wywiezieni do lasu w okolice ostrołęckiego cmentarza

⁴ Dalekopis gen. Vormmana z 16 lipca 1944 r., Wojskowy Instytut Historyczny, Materiały i Dokumenty, t., rol. 343, kl. 7917095 - 7917096

⁵ Relacja Henryka Ciszewskiego i Tadeusza Kraszewskiego /w posiadanie autora/

⁶ Sobczak K., Wyzwolenie Mazowsza w latach 1944 - 1945, w. Rocznik Mazowiecki, t. 1, Warszawa 1967 r., s.92

⁷ Relacja Tadeusza Kraszewskiego /w posiadaniu autora/

żydowskiego, z miejscowego więzienia i tam rozstrzelani, a ich ciała wrzucono do wykopanego dołu.⁸

Mimo, iż władze niemieckie starały się wypędzić ludność polską, to jednak znaczna część mieszkańców nie dostosowała się do tego zarządzenia i pozostała w mieście, ukrywając się w schronach i bunkrach oraz w budynku kościoła parafialnego.⁹

Polecenie ewakuacji dotyczyło także Szpitala Powiatowego. Doktorowi Zygmuntowi Lipińskiemu nakazano zapakować w skrzynie i przygotować do transportu cały sprzęt operacyjny. Z pomocą polskich pracowników administracji szpitala, do skrzyń przeznaczonych do transportu, naładowane zostały kamienie, zaś cenne instrumenty operacyjne zakonserwowano i zakupano w ziemi.¹⁰

W ostatnich dniach sierpnia, Ostrołęka przeżywała silne naloty lotnictwa radzieckiego przyjmowane tym razem ze zrozumieniem przez mieszkańców miasta, gdyż oznaczały one rychłe wyzwolenie Ostrołęki spod niemieckiej okupacji.¹¹

Ze względu na napotkany silny opór ze strony wojsk niemieckich, w oparciu o wcześniej przygotowane umocnienia obronne, na wymienionej rubieży, dowódcy frontów radzieckich postanowili chwilowo przerwać natarcie w celu przegrupowania sił i środków.

Nowe natarcie rozpoczęło 3 września o godz. 10³⁰. Odnaczało się ono dużą intensywnością i zakończyło się powodzeniem. Przyznał to nawet niemiecki dowódca Grupy Armii „Środek”. „Po krótkiej przerwie w działaniach wojennych - relacjonował gen. Vormann - druga faza bitwy między Bugiem i Narwią wybuchła ze wzmocnionym impetem. Przeciwnikowi udało się głębokie

⁸ Na początku 1945 roku władze miejskie wraz z Komendą Powiatową Milicji Obywatelskiej dokonały ekshumacji zwłok pomordowanych przenosząc ich do wspólnej mogiły na cmentarz parafialny w Ostrołęce, przy czym do pracy tej użyto jeńców niemieckich. Miejsce zbrodni, znajdujące się obecnie przy ul. Poznańskiej, upamiętnione zostało w 1977 roku symboliczną tablicą pamiątkową z białym orłem. Natomiast na cmentarzu katolickim w Ostrołęce znajduje się płyta pamiątkowa z napisem: „Zginęli z rąk hitlerowskich oprawców mieszkańcy wsi Kierzek i inni w dniu 3.IX.1944 roku. Cześć Ich Pamięci”. Na tablicy wyrze są dane o pomordowanych: 1. Duszak Stanisław ur. 1933 r. z Kierzka; 2. Gut Józef ur. 1900 r. z Kierzka; 3. Gut Henryk ur. 1926 r. z Kierzka; 4. Abramczyk Józef ur. 1883 r. z Zawad; 5. Abramczyk Jan ur. 1886 r. z Kierzka; 6. Duszak Józef ur. 1929 r. z Kierzka; 7. Duszak Stanisław ur. 1924 r. z Kierzka; 8. Sakowski Józef ur. 1895 r. z Kierzka; 9. Gałązka Stanisław ur. 1926 r. z Kierzka; 10. Gut Józef ur. 1890 r. z Kierzka; 11. Koziątek Stanisław ur. 1904 r. z Kopaczysk; 12. Deptuła Czesław ur. 1925 r. z Oborzysk

⁹ Relacja T. Kraszewskiego /w posiadaniu autora/

¹⁰ Lipiński Z., „Konspiratorzy w białych fartuchach” w. Jednodniówka Koła Oficerów Rezerwy, Ostrołęka 1970 r., s. 36 /maszynopis/

¹¹ Niedziałkowska Z., Ostrołęka - Dzieje miasta, wyd. III uzupełnione poprawione, Warszawa 1979 r., s. 83

włamania”.¹² Poszczególne armie, wspierane przez czołgi i artylerię, rozpoczęły ofensywę. Szczególnie silny opór w rejonie Dąbek - Troszyn napotkała 49 Armia, która wprawdzie 4 września zdobyła Troszyn ale jej dalsze natarcie zostało zatrzymane.¹³

Większe powodzenie uzyskały 3 i 48 Armia, które do godz. 14 przełamały obronę 292, 129 i 541 Dywizji Piechoty nieprzyjaciela na linii Czerwin, Jelonki, Osuchowa i nacierając wzdłuż szosy Ostrów Mazowiecka - Różan, kierowały się w stronę Narwi. Oddziały wydzielone 44 Armii wyszły na linie kolejową na odcinku Pasieki - Przetycz. W tym samym czasie, oddziały 3 Armii, wykorzystując sukces 48 Armii, niszczyły kolejne punkty oporu nieprzyjaciela i do wieczora podeszły na bliskie przedpola Narwi.¹⁴ Ogłoszony 4 września, komunikat wojenny Naczelnego Dowództwa Armii Radzieckiej głosił: „Na południowy zachód od Łomży, wojska radzieckie opanowały miasto i ważny węzeł komunikacyjny Wyszaków oraz wyzwoliły 150 innych miejscowości m.in. Kleczkowo, Dzbenin, Rzekuń, Kamiankę oraz stację PKP Żyźniewo, Kurpie, Pasieki i na szeregu odcinkach osiągnęły rzekę Narew”.

Wieczorem 5 września 1944 roku, czołowe oddziały radzieckie zniszczyły niemieckie grupy osłonowe i przełamały dwie rubieże obronne na podejściach do Ostrołęki, osiągając bezpośrednio przedpole miasta. O świcie 6 września rozpoczął się szturm Ostrołęki, w którym udział wzięły związki taktyczne i oddziały z 2 korpusów strzeleckich ze składu 3 Armii. 35 Korpus Piechoty dowodzony przez gen. mjr Nikitę Czuwakowa walczył w składzie: 250 Dywizja Piechoty, 348 Dywizja Piechoty, a 41 Korpus Piechoty dowodzony przez gen. mjr. Wiktora Urbanowicza składał się z 269 Dywizji Piechoty, 290 Dywizji Piechoty i 120 Dywizji Piechoty Gwardii. Oprócz nich, w walkach o Ostrołękę uczestniczyli żołnierze z 66 Samodzielnego Pułku Czołgów, 360 Samodzielnego Pułku Artylerii Ciężkiej Gwardii, 1902 samodzielnego Pułku Artylerii, 13 Brygady Artylerii Przeciwpancernej i 44 Armijnej Brygady Artylerii Armat.¹⁵ Z powietrza natarcie wspierali lotnicy z 230 Dywizji Lotnictwa Szturmowego i 325 Dywizji Nocnych Bombowców, wchodzące w skład 4 Armii Lotniczej dowodzonej przez gen. płk Konstantina Wierszynina.¹⁶ Szczególnie intensywne walki toczyły się na zewnętrznym pierścieniu okrążenia w miejscowościach: Ławy, Goworki, Wypychy i Pomian. Na ogólną liczbę 463 poległych i zmarłych w walkach o Ostrołękę: 92 pochodziło z Pomianu, 72 z Gowork, 44 z Ław,

¹² Meldunek Grupy Armii „Środek” z 2 września 1944 r., PIH, M. i D. rol. 248, kl. 7803980 - 7803983.

¹³ Sobczak K., *Operacja... op.cit.*, s. 71 - 72

¹⁴ Sobczak K., *Wyzwolenie Mazowsza... op.cit.*, s. 93

¹⁵ *Oswobodzenie miast, Instytut Wojennej Historii Ministerstwa Obrony SSSR, Moskwa 1985 r.*, s. 385/386

¹⁶ *ibidem*

35 z Wojciechowic i tylko 18 z samego centrum miasta. Największa liczba, bo aż 202, jako miejsce zgonu ma wpisane Susk, przy czym byli to głównie zmarli z ran, a ich dużą liczbę należy wytłumaczyć faktem, iż w czasie walk o Ostrołękę istniał tu wojskowy szpital polowy.¹⁷

Po krótkich, ale zaciętych walkach w mieście, oddziały niemieckie wycofały się w popłochu na prawą stronę Narwi. Nie zdążyły nawet wysadzić mostu drogowego, zniszczony on został dopiero ogniem niemieckiej artylerii.

Część poległych żołnierzy, Niemcy zabrali ze sobą, część natomiast pochowana została w mieście. Mogiły żołnierskie, zarówno niemieckie jak i radzieckie znajdowały się m.in. na Göringplatz /dzisiaj plac J. Bema/, na cmentarzu parafialnym i na skwerku przed dworcem PKP.¹⁸ Największe straty ponieśli żołnierze z 290 Dywizji Piechoty. Ogółem w walkach na kierunku Ostrołęki, od momentu wkroczenia na teren powiatu Ostrołęckiego, Armia Czerwona poniosła bardzo duże straty, wynoszące około 3000 żołnierzy. Liczba rannych była dwukrotnie większa od liczby zabitych. Po wycofaniu się z Ostrołęki, wojska niemieckie zajęły pozycję po prawej stronie Narwi, w mieście natomiast znajdowali się żołnierze radzieccy. Przez ponad 4 miesiące, aż do ofensywy zimowej w połowie stycznia, Ostrołęka i inne pobliskie miejscowości położone po obu stronach Narwi, stały się strefą przyfrontową. Miasto ostrzeliwane było przez artylerię niemiecką zza rzeki, co powodowało jego dalsze zniszczenia. Przygotowując się do nowej operacji strategicznej, dowództwo radzieckie dokonało przegrupowania sił. Odcinek obrony nad Narwią przejęła całkowicie 49 Armia, natomiast 3 Armia przesunięta została na przyczółek różański.¹⁹ Tereny nadnarwiańskie zostały mocno nasycone wojskami radzieckimi. Znajdowały się tu liczne bazy zaopatrzenia, szpitale wojskowe, obrona przeciwlotnicza oraz wojska koncentrujące się do przyszłej ofensywy, podciągane z głębi Związku Radzieckiego, jak np. 2 Armia Uderzeniowa i 3 Korpus Kawaleryjski Gwardii. Bazowało tu także lotnictwo myśliwskie i bombowe na lotniskach polowych oraz miały tu swą siedzibę sztaby armii.²⁰ Ponieważ Niemcy prowadzili zza Narwi nieustanny ostrzał artyleryjski, więc ze względu na bezpieczeństwo ludności, na polecenie radzieckich władz wojskowych, mieszkańcy Ostrołęki zostali ewakuowani w dniach 6 - 8 września do rejonów odległych o 10 - 20 km od linii frontu, przede wszystkim do gmin: Czerwin, Troszyn, Goworowo, Piski i Rzekuń. Niektórzy wyjechali do swoich krewnych

¹⁷ Wykaz poległych i zmarłych w walkach o Ostrołękę /w posiadaniu autora/, obliczenia własne

¹⁸ Relacja H. Ciszewskiego /w posiadaniu autora/

¹⁹ Sawicki T., op.cit. s. 143

²⁰ Sieradzki M., Pierwsze lata władzy ludowej w pow. ostrołęckim, praca magisterska napisana na Uniwersytecie Warszawskim pod kierunkiem prof. Z. Hemmerlinga, Warszawa 1981 r., s. 17 /maszynopis/

lub znajomych w rejon Ostrowi Mazowieckiej, niektórzy jeszcze dalej np. w Lubelskie. Opuszczając miasto, ludność zabierała jedynie rzeczy najniezbędniejsze do życia, a więc odzież, pościel, naczynia kuchenne i żywność. Resztę pozostawiano w domach, ukrywano w komórkach i piwnicach lub zakopywano.²¹ Warunki życia były ciężkie, zarówno dla wojska jak i ludności cywilnej. Wycofująca się armia niemiecka zniszczyła wiejskie zabudowania oraz zagrabiła żywy inwentarz, toteż tylko część żołnierzy radzieckich mieszkała na kwaterach, pozostali w ziemiankach. Podobnie było i z ludnością cywilną, zwłaszcza z mieszkańcami spalonych wsi. Stosunki między Polakami a armią radziecką były dobre. W razie potrzeby lekarze wojskowi udzielali pomocy medycznej cywilnym mieszkańcom, dzielono się strawą, organizowano wspólne występy artystyczne i seanse filmowe.

Dla uczczenia zdobycia Ostrołęki, rozkazem Naczelnego Dowództwa, postanowiono oddać w Moskwie salut artyleryjski 12 salw ze 120 dział, a 9 szczególnie zasłużonym w walkach o wyzwolenie miasta i twierdzy Ostrołęką jednostkom wojskowym, nadać nazwę „ostrołęckich”.²²

WSPÓLCZESNY KRYZYS EKOLOGICZNY I TECHNIKA

²¹ Relacja T. Kraszewskiego /w posiadaniu autora/

²² Były to: 609 Pułk Strzelecki, 878 Pułk Strzelecki, 918 Pułk Strzelecki, 1020 Pułk Strzelecki, 1172 Pułk Strzelecki, 355 Samodzielny Pułk Artylerii Ciężkiej Gwardii, 497 Pułk Artylerii, 916 Pułk Artylerii, 438 Wydzielony Liniowy Batalion Łączności.